

8. Брызгалин Г.А. (1916): О количестве организаций по охране дичи и птиц в Соединенных Штатах и Канаде в 1916 г. - Там же: 76-78.

9. Брызгалин Г. (1917): О соболиных заповедниках в Сибири. - Там же, 1: 61-63.

10. Брызгалин Г.А. (1917-1918): Охрана птиц в Соединенных Штатах Северной Америки. - Там же, 1917 (1): 23-37, 1917-1918 (2-3): 10-21.

11. Брызгалин Г. (1917-1918): Гибель рыбы. - Там же, 2-3: 31.

12. Брызгалин Г.А. (1918): Птицы - друзья человека. (Биб-ка по естествознанию под ред. проф. В.И. Талиева). Харьков: Союз. 1-136.

13. Бризгалін Г.О. (1919): Охорона пам'яток природи на Україні. (Полтавський природничий музей. Сер. видань по охороні природи. Кн. 2). Полтава: Друк. Я.Є. Брауде. 1-31.

14. Г.Б. [Бризгалін Г.] (1927): Другий Інтернаціональний Конгрес у справі вивчення та охорони птахів. - Вісн. природознавства. 3-4: 212.

15. Бризгалін Г. (1928): Про світову охорону природи та міжнародні конгреси в цій справі. - Там же, 1: 47-51.

16. Бризгалін Г. (1928): Про охорону альпійських рослин у Західній Європі. - Там же, 2: 101-105.

17. Бризгалін Г. (1928): Про охорону природи, зокрема птахів, у Німеччині та відповідне законодавство. - Там же, 5-6: 287-303.

18. Брызгалин Г.А., Захаров Б.А. (1919): Что такое национальные парки и для чего они учреждаются? (Естественно-историч. б-ка под ред. проф. В.И. Талиева. Серия: Мировая культура и природа. N 2). Харьков: Союз. 1-96.

Кроме того, работы Г.А. Брызгалина публиковались в журналах "Птицеведение и птицеводство", "Охрана природы".

ВКЛАД Й.К. ПАЧОСЬКОГО В ОРНИТОЛОГІЮ ТА ОХОРОНУ ПТАХІВ

В.М. Грищенко

Contribution of J.K. Paczoski in the ornithologie and the bird conservation. - V.N. Grishchenko. - Practical questions of bird preservation. Chernivtsi, 1995. - J.K. Paczoski is an outstanding botanist, but he has done very much and for the

conservation of birds in Russian Empire and USSR. This aspect of his activity is elucidated. The bibliography of main ornithological publications is presented.

Видатний російський та польський вчений Йосип (Юзеф) Конрадович Пачоський (1864-1942) більше відомий як ботанік, один з фундаторів фітоценології. Але він має не малі заслуги і на терені орнітології та охорони природи.

Народився Й.К. Пачоський 8.12.1864 р. в селі Білогородці Заславського повіту Волинської губернії (тепер Дубнівський район Рівненської області) в польській родині. Навчався у реальному училищі м. Рівного, звідки незабаром перейшов до училища землеробства і садівництва в Умані. Вже там він виявив здібності до наукової роботи. Щороку їздить по Уманщині, спостерігає за рослинами, збирає гербарні матеріали. У 1887 р. Й.К. Пачоського обирають дійсним членом Київського товариства природознавців, а вже через рік звільняють від оплати членських внесків, бо молодий учений пожертвував товариству зібраний гербарій у 2000 екземплярів місцевої флори. В цей час він працює лаборантом у Київському університеті, з 1888 по 1894 р. - помічником головного садівника Ботанічного саду університету. Бере участь у численних експедиціях у Херсонську та Подільську губернії, в пониззя Дону, Дунаю, Волги, на Північний Кавказ та ін. Київське товариство природознавців відряджує ученого в найрізноманітніші куточки країни.

У 1894 р. помер професор Київського університету І.Ф. Шмальгаузен, найближчим помічником якого був Й.К. Пачоський. Після цього він переходить до Петербурзького університету, де до 1895 р. працює в музеї. Влітку 1894 р. його відряджують на кошти Департаменту земельних поліпшень у Полісся для вивчення впливу осушення боліт на рослини. Незабаром Йосип Конрадович переїжджає в м. Дубляни біля Львова, де з 1895 по 1897 рр. працює асистентом на кафедрі ботаніки сільгоспінституту. В цей час він активно займається флористичними дослідженнями Східної Буковини та Угорщини.

Пізнання Й.К. Пачоського були глибокими й різносторонніми, що дало змогу йому проявити себе в різних галузях науки. Восени 1897 р. ученого запрошує Херсонська губернська земська управа на посаду губернського ентомолога. Він засновує в Херсоні ентомологічний кабінет, котрий незабаром перетворюється в Природничий музей (існує в Херсоні й досі). Завдяки енергійній

діяльності Й.К. Пачоського за короткий час було зібрано велику кількість зразків флори, фауни, вражених шкідниками культур з усієї губернії. З 1898 р. в Херсоні працює Природничий музей, який стає науковим центром цілого регіону. Провідну роль у його діяльності відіграє Й.К. Пачоський. Сюди поступають зоологічні, ботанічні, мінералогічні колекції з усіх сторін, немало їх збирає й сам Йосип Конрадович. Він підтримує тісні зв'язки з Петербурзькою Академією наук.

Живучи в Херсоні, більшу частину часу Й.К. Пачоський проводить у численних експедиціях, екскурсіях в околицях міста. Частим гостем був він в Асканії-Новій, користувався великим авторитетом у Ф.Е. Фальц-Фейна. Саме за його порадою той виділив у 1898 р. для охорони кілька ділянок цілинного степу.

У Природничому музеї Й.К. Пачоський працював до самої революції. У 1918 р. в Херсоні створюється політехнічний інститут, і він займає ще й посаду професора ботаніки. За згадками сучасників, лекції вчений читав так захоплююче, що його приходили слухати крім студентів викладачі інституту і взагалі всі, хто цікавився ботанікою. Весною 1922 р. його призначають завідувачим ботанічним відділом наукової степової станції заповідника "Чаплі" (так перейменували в 1919 р. Асканію-Нову). Йосип Конрадович займається ґрунтовими і геоботанічними дослідженнями в заповіднику, організовує експедиції в Крим.

У вересні 1923 р. Й.К. Пачоський виїжджає в Польщу. Там його направили в Біловезьку пущу завідувачим резерватом. З 1925 р. до кінця життя він працював у Познанському університеті, в 1926 р. був затверджений у званні ординарного професора. До 1931 р. завідував кафедрою, згодом у зв'язку з політичними обставинами був змушений залишити її, але не кинув педагогічну роботу. Після окупації німцями Польщі у 1939 р. вченому довелося витримати багато незгод. В лютому 1942 р. фашисти по-звірячому побили його внука. Важке потрясіння й стало причиною смерті 14 лютого від паралічу серця.

Й.К. Пачоський багато зробив для вивчення орнітофауни півдня України. Широко відома його робота "К орнітофауне Херсонской губернии", що вийшла в 1911 р. Та чи не найбільші заслуги в галузі орнітології цього по-справжньому енциклопедично обдарованого природодослідника у вивченні живлення птахів і боротьбі за розробку раціонального мисливського законодавства.

Робота Й.К. Пачоського "Матеріали по вопросу о сельскохозяйственном значении птиц" стала класичною. Вона й понині цитується у самих різних виданнях. Працюючи в Херсонському музеї, Йосип Конрадович обробляв усі екземпляри птахів, що надходили до нього. З 272 видів, що були в колекції музею, він систематично препарував 230, дослідивши 1800 пташиних вол та шлунків. Було отримано колосальний матеріал по живленню такої великої кількості видів. До того ж Й.К. Пачоський був ботаніком і ентомологом, тому міг добре визначати залишки їжі.

За багато років до того, як стала на ноги наука про охорону природи, учений зробив висновок, що зменшення чисельності ряду видів птахів пов'язане не тільки з прямим знищенням їх, а й руйнуванням середовища існування. "Стрепет, типовий представник степу, ... неминуче зникне після остаточного його розорювання, - писав він, - оскільки степ (рослинний покрив і все пов'язане з ним) для нього настільки ж необхідний, як вода для водяного птаха". (Цит. за: Пузанов, Гольд, 1965, с. 57-58). Вже тоді Й.К. Пачоський говорив про необхідність залишати незаймані ділянки степової рослинності - рештки безкраїх українських степів танули на очах, а разом з ними зникали й типові степові мешканці: стрепет (*Otis tetrix*), степовий орел (*Aquila rapax*), бабак (*Marmota bobac*) тощо.

Наприкінці XIX ст. у мисливській літературі велась активна дискусія з приводу законодавчого регулювання полювання. Й.К. Пачоський відстоював заборону весняного та літнього полювання, введення рухомих строків відкриття мисливського сезону, адже птахи живуть не за календарем, а в значній мірі залежать від погодних умов року. Якраз в цей час велась активна кампанія по знищенню "шкідливих" хижаків. Й.К. Пачоський самовіддано бореться з цим. Він доводить шкідливість дозволу на цілорічне знищення хижаків. До того ж, на його думку, полювання на хижих птахів було добрим приводом для полювання на все підряд. Учений вимагає введення загального охоронного періоду, протягом якого будь-яке полювання було б заборонене. У Тульському журналі "Псовая и ружейная охота" він веде полеміку з поборниками знищення хижаків. Боротьба за заборону весняного полювання поновилася вже за радянської влади. У багатьох республіках СРСР вона натикалася на запеклий опір. На Україні ж, де ґрунт був добре підготований Й.К. Пачоським, ця заборона була здійснена ще в 1925 р. Втілена в життя також ідея про рухомі строки відкриття полювання.

Й.К. Пачоський був високоосвіченою і культурною людиною, мав гострий живий розум, надзвичайну пам'ять, любив музику, пісні, театр. Його учень К.В. Славінський згадував: "Пачоський запевняв, що найкращі думки приходили йому під час добрих концертів і оперних вистав, і тому він кілька разів на тиждень слухав музику". (Цит. за: Доброчаєва, 1985, с. 97).

Основні орнітологічні публікації Й.К. Пачоського:

Пачоский И.К. (1899): Передвижные сроки в законе об охоте. - Псовая и руж. охота. 5.

Пачоский И.К. (1900): Об охране птиц в Херсонской губернии. - Там же, 3: 1-6.

Пачоский И.К. (1901): По поводу статьи г-на Калинина "Вредны ли хищные птицы?". - Там же, 1: 161-164.

Пачоский И.К. (1901): К вопросу об охране дичи. - Там же, 6 и 7.

Пачоский И.К. (1902): Еще по поводу охраны дичи. - Там же, 6.

Пачоский И.К. (1909): Сельскохозяйственное значение птиц. - Природа и охота. Декабрь: 43-46.

Пачоский И.К. (1909): Мероприятия по охране птиц. - Там же: 47-51.

Пачоский И.К. (1909): Материалы по вопросу о сельскохозяйственном значении птиц. Херсон: Изд-во Херсон. губ. земства. 1-59.

Пачоский И.К. (1911): К орнитофауне Херсонской губернии. - Орнитол. вестник. 2 (3-4): 212-223.

Пачоский И.К. (1911): Утки низовьев Днепра. - Птицеведение и птицеводство. 2 (2): 1-20.

ЛІТЕРАТУРА

Доброчаєва Д.М. (1985): Йосиф Конрадович Пачоський. - Укр. бот. журнал. 42 (1): 95-97.

Пузанов И.И., Гольд Т.М. (1965): Выдающийся натуралист И.К. Пачоский. М.: Наука. 1-88.